RAQAMLI AXBOROT MAKONIDA TARIXIY ONGNING TRANSFORMATSIYASI

РАНСФОРМАЦИЯ ИСТОРИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ В ЦИФРОВОМ ИНФОРМАЦИОННОМ ПРОСТРАНСТВЕ

TRANSFORMATION OF HISTORICAL CONSCIOUSNESS IN THE DIGITAL INFORMATION SPACE

Omonov Davronjon Sheraliyevich

Farg'ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Orcid: 0009-0001-7813-8662

Annotatsiya. Maqolada raqamli axborot makonining yoshlar tarixiy ongiga ta'siri media savodxonlik, manba verifikatsiyasi va fuqarolik qarori nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Algoritmik saralash, fragmentar kontent va ijtimoiy tarmoq dinamikasi tarixiy dalil bilan talqin o'rtasidagi chegarani murakkablashtirishi asoslanadi. "Manba, kontekst, tasdiq, talqin, qaror" verifikatsiya sikli taklif etiladi.

Kalit so'zlar: raqamli axborot, tarixiy ong, media savodxonlik, verifikatsiya, algoritmik vositachilik, fuqarolik qarori, tanqidiy tafakkur

Аннотация. В статье трансформация исторического сознания молодежи в цифровой информационной среде анализируется через медиаграмотность, верификацию источников и гражданское решение. Обосновывается, что алгоритмическая селекция, фрагментарный контент и динамика социальных сетей усложняют различение исторического доказательства и интерпретации. Предлагается цикл «источник, контекст, подтверждение, интерпретация, решение».

Ключевые слова: цифровая информация, историческое сознание, медиаграмотность, верификация, алгоритмическое посредничество, гражданское решение, критическое мышление

Abstract. The article analyses the transformation of youth historical consciousness in digital information environments through media literacy, source verification, and civic decision-making. It argues that algorithmic selection, fragmented content, and social-media dynamics complicate the distinction between historical evidence and interpretation. A "source, context, corroboration, interpretation, decision" verification cycle is proposed.

Keywords: digital information, historical consciousness, media literacy, verification, algorithmic mediation, civic decision-making, critical thinking

Kirish. Raqamli axborot makoni tarixiy bilimning tarqalish tezligi, shakli va avtoritetini tubdan o'zgartirdi. Yosh endi tarixiy ma'lumotni asosan darslik yoki mutaxassis matnidan emas, qidiruv natijalari, qisqa video, mem, podkast, ijtimoiy tarmoq posti va sun'iy intellekt bilan yaratilgan javoblar orqali ham oladi. Bunday sharoitda tarixiy ongning markaziy muammosi "axborotga kirish" emas, axborotning kelib chiqishi, konteksti va ishonchliligini tekshirishdir. O'zbek tadqiqotlarida media savodxonlik va axborot madaniyatining tanqidiy fikrlashdagi ahamiyati [1], raqamli transformatsiya sharoitida yoshlar dunyoqarashining o'zgarishi [2] qayd etiladi. Mazkur jarayon tarixiy-falsafiy tafakkur uchun yangi epistemik vaziyat yaratadi.

Raqamli muhitda tarixiy axborot fragmentlar holida tarqaladi. Bir fotosurat, iqtibos yoki o'n soniyalik video keng tarixiy kontekstdan uzilib, kuchli axloqiy xulosa chiqarishga xizmat qilishi mumkin. Bykov va Medvedeva media savodxonlikning siyosiy kommunikatsiyadagi ahamiyatini ko'rsatadi [3], Shamionov va hammualliflar esa ijtimoiy ishonch va fuqarolik hamda onlayn faollik o'rtasidagi aloqalarni tahlil qiladi [4]. Shu sababli tarixiy axborotni tekshirish faqat "faktcheking texnikasi" emas; u jamiyatdagi ishonch, mas'uliyat va fuqarolik qarorining sifatiga ta'sir qiladigan ijtimoiy-falsafiy masaladir.

Britaniya tadqiqotlarida mobil va raqamli muhitning fuqarolik ta'limiga qo'shilishi [5] hamda yangiliklar savodxonligida ta'lim beruvchilarning roli [6] yoritiladi. Wineburg

va McGrew professional faktchekerlarning “lateral o‘qish” strategiyasi an’anaviy vertikal o‘qishdan samaraliroq ekanini ko‘rsatadi [7]. Middaugh va hammualliflar esa yoshlar fuqarolik mediasini qabul qilish va ulashishda ishonchlilik bilan bir qatorda ijtimoiy munosabat, shaxsiy relevanti va platforma madaniyatini ham hisobga olishini aniqlaydi [8]. Ushbu natijalar tarixiy haqiqatni raqamli muhitda verifikatsiyalashning ko‘p bosqichli modelini ishlab chiqish zaruratini ko‘rsatadi.

Maqolada “tarixiy haqiqat” mutlaq va to‘liq hikoya emas, mavjud dalillar asosida eng yaxshi asoslangan, ochiq tekshiruvga va yangi dalilga nisbatan qayta ko‘rib chiqishga tayyor bilim sifatida tushuniladi. Bu ta’rif ikki chekka pozitsiyadan qochadi: bir tomondan, “internetda hamma narsa nisbiy” degan epistemik relyativizm, ikkinchi tomondan esa bitta narrativni barcha dalillardan ustun qo‘yadigan dogmatizm. Verifikatsiya ana shu ikki xavf o‘rtasida dalil kuchiga mos ishonch darajasini shakllantiradi.

Algoritmik vositachilik muammoni murakkablashtiradi. Platforma qaysi tarixiy kontentni ko‘rsatishi ko‘pincha uning faktik sifati bilan emas, foydalanuvchi e’tiborini ushlab qolish ehtimoli bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Bu holat “ko‘p ko‘rilgan”ni “ishonchli” bilan tenglashtirish xavfini tug‘diradi. Falsafiy nuqtai nazardan algoritm tarixiy bilimning neytral kanali emas, e’tibor va ko‘rinuvchanlikni taqsimlovchi vositachidir. Shuning uchun yoshning media savodxonligi platforma logikasini ham tanqidiy tushunishni o‘z ichiga olishi kerak.

Tadqiqotning maqsadi raqamli axborot makonida tarixiy ongning transformatsiyasini tushuntiruvchi va tarixiy ma’lumotni fuqarolik qaroriga olib boradigan verifikatsiya mezonlarini ishlab chiqishdir. Mualliflik taklifi sifatida “manba–kontekst–tasdiq–talqin–qaror” sikli ishlab chiqiladi. Siklning afzalligi shundaki, u axborotni tekshirishni oxirgi texnik bosqich emas, fuqarolik hukmining butun jarayoniga kiritadi.

Materiallar va metodlar. Metodologiya raqamli epistemologiya, media savodxonlik, manba tanqidi va normativ tahlilni birlashtiradi. Manba tanqidi klassik tarixiy savollarni, kim yaratgan, qachon, qanday maqsadda, qaysi auditoriya uchun, raqamli savollar bilan to‘ldiradi: kontent qayta tahrirlanganmi, original manbaga olib boradimi, boshqa mustaqil manbalarda tasdiqlanadimi, platforma tavsiyasi qanday kontekst yaratmoqda? Normativ tahlil esa noto‘g‘ri tarixiy axborotni ulashning shaxsiy erkinlik va jamoaviy zarar o‘rtasidagi chegaralarini muhokama qiladi.

Manbalar ikki mahalliy [1; 2], ikki Rossiya [3; 4], ikki Britaniya [5; 6] va ikki xalqaro tadqiqotdan [7; 8] tuzildi. Ularning mavzulari aynan bir xil bo‘lmasa-da, barchasi raqamli axborotni tushunish, ishonch, fuqarolik ishtiroki va media savodxonlikning muhim tomonlarini yoritadi. Maqola bu natijalarni tarixiy ongning o‘ziga xos vazifalari, vaqt konteksti, manba geneologiyasi, dalillararo bog‘lanish va tarixiy talqin, bilan integratsiya qiladi.

Tahlil birligi sifatida “raqamli tarixiy da’vo” olindi. Bunday da’vo ijtimoiy tarmoq posti, video, surat, grafik, iqtibos yoki AI tomonidan generatsiya qilingan matn bo‘lishi mumkin. Da’vo besh bosqichda tekshiriladi: original manbani aniqlash; tarixiy kontekstni tiklash; mustaqil tasdiq topish; fakt va talqinni ajratish; axborot asosida fuqarolik xulosasi chiqarishdan oldin oqibatni baholash. Ushbu protokolning empirik samaradorligi maqolada o‘lchanmaydi; u nazariy model sifatida taklif etiladi.

Natijalar. Raqamli tarixiy ongning asosiy kompetensiyasi “tezkor ishonish” yoki “hamma narsaga shubha qilish” emas, kalibrlangan ishonch ekanidir. Kalibrlangan ishonch dalilning sifatiga qarab xulosa ishonchliligini moslashtirishni anglatadi. Agar post original hujjatga, arxivga yoki ishonchli ilmiy nashrga olib borsa va mustaqil manbalar bilan tasdiqlansa, ishonch darajasi oshadi; manba noma’lum yoki kontekst uzilgan bo‘lsa, hukm vaqtincha to‘xtatiladi. Bu epistemik intizom fuqarolik qarorida shoshqaloqlikni kamaytiradi va “ko‘rganim uchun rost” tamoyiliga qarshi turadi.

"Lateral verifikatsiya"ni tarixiy tafakkurga moslashtirishdir. Wineburg va McGrew faktchekerlar notanish sayt ichida uzoq qolish o'rniga undan chiqib, muallif va tashkilot haqida tashqi manbalardan ma'lumot qidirishini ko'rsatadi [7]. Tarixiy kontent uchun bu strategiya original hujjat, muzey yoki arxiv katalogi, ilmiy maqola va ishonchli bibliografik yozuvlarni qidirish bilan boyitiladi. Lateral o'qish tarixiy manba tanqidining raqamli analogiga aylanadi: kontentning ichki "professional ko'rinishi" emas, tashqi manbalardagi izlari muhim.

Algoritmik ko'rinuvchanlikni epistemik qiymatdan ajratishdir. Raqamli platformada yuqori ko'rinuvchanlik ko'pincha emotsional intensivlik, yangilik, foydalanuvchining avvalgi xatti-harakati va tarmoq dinamikasi bilan bog'liq. Shu sababli trenddagi tarixiy narrativ jamiyatning real ilmiy konsensusini aks ettirmasligi mumkin. Media savodxonlik yoshga "nega men aynan shu kontentni ko'ryapman?" savolini berishni o'rgatishi kerak. Bu savol algoritmni demonizatsiya qilmaydi, balki uning vositachilik rolini ko'rinadigan qiladi [1; 5].

Fakt, interpretatsiya va normativ xulosani uch qatlamda ajratishdir. Masalan, sana yoki hujjat mavjudligi fakt darajasiga yaqin; voqeaning asosiy sababi haqidagi da'vo interpretatsiya; "shuning uchun bugun biz falon qarorni qabul qilishimiz kerak" degan xulosa normativ darajadir. Raqamli kontent ko'pincha bu uch bosqichni bir jumlada birlashtiradi. Verifikatsiya sikli ularni ajratib, har biri uchun alohida asos talab qiladi. Natijada tarixiy haqiqat va fuqarolik pozitsiyasi o'rtasidagi oraliq fikrlash bosqichlari ko'rinadigan bo'ladi.

Beshinchi natija axborotni ulashni fuqarolik harakati sifatida talqin qilishdir. Middaugh va hammualliflar yoshlarning fuqarolik mediasini ulashda ishonchlilik, aloqalar, shaxsiy relevanti va internet madaniyatini bir vaqtda hisobga olishini ko'rsatadi [8]. Shuning uchun "share" tugmasi neytral texnik amal emas: u kontentning auditoriyasini kengaytiradi va axboriy oqibat yaratadi. Tarixiy kontentda bu ayniqsa muhim, chunki noto'g'ri kontekst guruhlararo ziddiyat yoki reputatsion zarar tug'dirishi

mumkin. Fuqarolik mas'uliyati ulashdan oldingi minimal tekshiruvni normativ talabga aylantiradi.

1-jadval. Raqamli tarixiy axborotni verifikatsiyalash sikli

Bosqich	Tekshiruv amali	Asosiy savol	Xavf kamayishi
Manba	Original muallif va platformani topish	Kim yaratgan?	Anonim yoki soxta avtoritet
Kontekst	Vaqt, joy va vaziyatni tiklash	Qachon va nima uchun?	Dekontekstualizatsiya
Tasdiq	Mustaqil manbalarni qiyoslash	Boshqa dalil bormi?	Bir manbaga qaramlik
Talqin	Fakt va izohni ajratish	Nima ma'lum, nima izoh?	Motivatsion tarafkashlik
Qaror	Ulashish va xulosa oqibatini baholash	Bu kimga qanday ta'sir qiladi?	Mas'uliyatsiz tarqatish

"Manba, kontekst, tasdiq, talqin, qaror" siklining bosqichlari o'rtasidagi qaytish mexanizmidir. Tekshiruv chiziqli emas: yangi tasdiq topilganda original manba qayta baholanishi, yangi kontekst talqinni o'zgartirishi mumkin. Shu sababli modelda qayta ko'rib chiqish zaiflik emas, epistemik sifat belgisi hisoblanadi. Raqamli muhitning tezligi bu qaytish imkoniyatini yo'qotmasligi kerak. Aksincha, postni tahrirlash, izoh berish yoki xatoni tuzatish madaniyati fuqarolik ishonchini oshiruvchi institutsional me'yor bo'lishi mumkin.

Media savodxonlikni faqat soxta xabarni aniqlash ko'nikmasi emas, tarixiy kontekstni saqlash madaniyati sifatida kengaytirishdir. Morris va Yeoman yangiliklar savodxonligi ta'limida professional ta'lim beruvchilarning rolini ko'rsatadi [6], Bykov va Medvedeva esa siyosiy kommunikatsiyada media savodxonlikning ahamiyatini ta'kidlaydi [3]. Tarixiy ong uchun buning qo'shimcha talabi vaqt va makon kontekstidir: eski voqeaning tasviri bugungi voqea sifatida, boshqa hududdagi surat mahalliy hodisa sifatida taqdim etilishi mumkin. Kontekstni tekshirish shu sababli faktni tekshirish bilan teng ahamiyatga ega.

Raqamli tarixiy ongni baholash uchun besh indikator taklif qilishdir: original manbaga chiqish qobiliyati; manba muallifligi va manfaatini aniqlash; kamida ikki mustaqil tasdiqni qidirish; fakt va talqinni farqlash; ulash yoki fuqarolik xulosasi oldidan

oqibatni baholash. Mazkur indikatorlar ta'limiy rubrika sifatida ishlatilishi mumkin, biroq ularning psixometrik xususiyatlari alohida tadqiqotda tekshirilishi lozim.

Muhokama. Muhokama raqamli tarixiy ongning ikki qarama-qarshi xavfini ko'rsatadi. Epistemik soddalik: professional dizayn, ko'p layk yoki tanish muallif axborot to'g'riligiga yetarli dalil deb qabul qilinadi. Epistemik sinizm: dezinformatsiya ko'pligi sabab "hech narsaga ishonib bo'lmaydi" degan xulosa kelib chiqadi. Har ikkala pozitsiya fuqarolik qarorini zaiflashtiradi. Verifikatsiya modeli bu ikki chekka nuqta o'rtasida dalilga mos, tuzatiladigan ishonchni taklif qiladi.

Raqamli tarixiy kontentni nazorat qilishning o'zi muammoni hal etmaydi. Axborot cheklansa ham, yoshning verifikatsiya ko'nikmasi rivojlanmasa, u boshqa platformada xuddi shu muammoga duch keladi. Shu sababli ta'lim strategiyasi kontentni filtrlash bilan birga epistemik agentlikni rivojlantirishi kerak. Bu yondashuv shaxs avtonomiyasini saqlagan holda jamoaviy axborot xavfsizligini kuchaytiradi va fuqarolik pozitsiyasini algoritmik oqimning passiv mahsuliga aylanishdan himoya qiladi.

Nazariy jihatdan mazkur yondashuvning asosiy afzalligi shundaki, u yoshlar fuqarolik pozitsiyasini faqat individual psixologik sifat yoki tashqi institutsional talab sifatida ko'rmaydi. Fuqarolik subyektligi shaxsning bilim, qadriyat, muloqot va institutlar bilan munosabatini birlashtiradigan ijtimoiy-falsafiy hodisadir. Shuning uchun amaliy tavsiyalar ham bitta vositaga qisqartirilmasligi kerak: ta'limiy mazmun, muammoli vaziyat, ochiq muhokama, real ishtirok va teskari aloqa bir-birini to'ldirishi zarur. Ushbu komplekslik maqola doirasida ishlab chiqilgan mezonlarning xorijiy kontekstlardan mexanik ko'chirilishini emas, O'zbekistonning ta'limiy va fuqarolik institutlari sharoitida qayta operacionalizatsiya qilinishini talab etadi.

Xulosa. Raqamli axborot makonida tarixiy ongning transformatsiyasi axborot miqdorining oshishi bilan emas, tarixiy bilimning yaratilishi, tanlanishi va tarqalishidagi vositachilik mexanizmlarining o'zgarishi bilan belgilanadi. Tadqiqot algoritmik ko'rinuvchanlikni epistemik ishonchlilikdan ajratish, fakt–talqin–normativ xulosa

qatlamlarini farqlash va axborotni ulashni fuqarolik mas'uliyati bilan bog'lash zarurligini ko'rsatdi. Taklif etilgan "manba–kontekst–tasdiq–talqin–qaror" sikli yoshlarning tarixiy axborot bilan ishlashini besh ketma-ket, ammo qayta ko'rib chiqishga ochiq bosqichda tashkil etadi. Lateral verifikatsiya original manbaga va mustaqil tasdiqlarga chiqishni, kontekstual tahlil esa vizual yoki matnli fragmentni tarixiy vaqt va makonga qaytarishni talab qiladi. Fuqarolik nuqtai nazaridan eng muhim xulosa shuki, noto'g'ri tarixiy ma'lumotni ulash shaxsiy media xatti-harakati bilan cheklanmay, jamoaviy ishonch va guruhlararo munosabatlarga ta'sir qilishi mumkin. Shu sababli media savodxonlik, tarixiy manba tanqidi va axloqiy javobgarlik integratsiyasi zarur. Model nazariy xarakterga ega; keyingi tadqiqotlarda turli yosh guruhlarida verifikatsiya topshiriqlari, algoritmik tavsiyalarni anglash darajasi va fuqarolik qarorlarining sifati o'rtasidagi bog'lanish empirik tekshirilishi kerak.

Tadqiqotning chegarasi shundaki, keltirilgan model va mezonlar adabiyotlarni nazariy sintez qilish natijasida ishlab chiqildi; ular aniq yosh guruhida sababiy ta'sirni isbotlamaydi. Shu sababli keyingi bosqichda sifat intervyulari, vaziyatli topshiriqlar, ekspert bahosi va longitudinal kuzatuvlarni birlashtirgan aralash metodologiya maqsadga muvofiq. Bunday dizayn konseptual modelning empirik sezgirligini, indikatorlarning madaniy mosligini va fuqarolik xulq-atvorini prognoz qilish imkoniyatini tekshirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Umarov A. Pedagogik oliy ta'limda "Mediasavodxonlik va axborot madaniyati" fanini o'qitishning nazariy-metodologik asoslari // Universal xalqaro ilmiy jurnal. 2025. p. 132–134. DOI: 10.71337/inlibrary.uz.universaljurnal.101748.

2. Djurayev G'.R. Raqamli transformasiya sharoitida yoshlar ilmiy dunyoqarashining sinergetik rivoji // Falsafa va Huquq jurnali. 2026. Vol. 37, No. 3. p. 156–159. URL: https://phljournal.uz/index.php/phlj/uz/article/view/265.

3. Быков И.А., Медведева М.В. Значение медиаграмотности для политической коммуникации в России // Журнал политических исследований. 2021. Т. 5, №4. p. 7–22. DOI: 10.12737/2587-6295-2021-5-4-7-22.

4. Шамионов Р.М., Бочарова Е.Е., Невский Е.В., Суздальцев Н.В., Акаемова Ю.А. Роль установок на авторитаризм и социальное доверие в проявлениях гражданской и онлайн-активности // Экспериментальная психология. 2023. Т. 16, №2. p. 101–120. DOI: 10.17759/exppsy.2023160207.

5. Patrickson B.L. Mobilising The Civic Curriculum // Proceedings of the 16th World Conference on Mobile and Contextual Learning (MLearn 2017). ACM, 2017. p. 1–4. DOI: 10.1145/3136907.3136917.

6. Morris K., Yeoman F. Teaching Future Journalists the News: The Role of Journalism Educators in the News Literacy Movement // Journalism Practice. 2023. Vol. 17, No. 7. p. 1573–1590. DOI: 10.1080/17512786.2021.1992599.

7. Wineburg S., McGrew S. Lateral Reading and the Nature of Expertise: Reading Less and Learning More When Evaluating Digital Information // Teachers College Record. 2019. Vol. 121, No. 11. p. 1–40. DOI: 10.1177/016146811912101102.

8. Middaugh E., Bell S., Kornbluh M. Think before you share: building a civic media literacy framework for everyday contexts // Information and Learning Sciences. 2022. Vol. 123, No. 7–8. p. 421–444. DOI: 10.1108/ILS-03-2022-0030.